

İran (Farsça: ایران (yardım·bilgi)), resmi adı İran İslam Cumhuriyeti (Farsça: جمهوری اسلامی ایران ve Basra Güneyde .ülke da'Asya Güneybatı ,İran İslamiye Cumhuriye / ((bilgi·yardım) ایران) Umman Körfezi, kuzeyde ise Hazar Denizi ile çevrilidir. Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan, Irak, Pakistan, Afganistan ve Türkmenistan ile kara sınırına sahiptir. Başkenti Tahran'dır. Şiilik ülkenin resmi dini mezhebi ve Farsça resmi dilidir.

İran, M.Ö. 4000'lere dayanan tarihi ve var olan yerleşmeleriyle dünyadaki en eski sürekli uygarlıklardan birine ev sahipliği yapmaktadır.[4][5][6] Tarih boyunca İran Avrasya'daki merkezi konumu nedeniyle jeostratejik öneme sahip olmuştur ve bir bölgesel güçtür.[7][8]

İran BM, Bağlantısızlar Hareketi, İslam Konferansı Örgütü ve OPEC kurucu üyesidir. İran siyasal sistemi 1979'da kabul edilen anayasaya göre oluşturulan bir kaç karmaşık yönetim

İran İslam Cumhuriyeti

Yazar Administrator

Cuma, 28 Mayıs 2010 20:43 - Son Güncelleme Cuma, 28 Mayıs 2010 20:55

yapısına göre işlemektedir. En yüksek devlet makamı şimdiki Ayetullah Ali Hamaney'in üstlendiği İran dini liderliğidir.

İran, uluslararası enerji güvenliği ve dünya ekonomisinde geniş petrol ve doğal gaz kaynakları sonucu önemli bir konuma sahiptir.

Başkent Tahran

Resmi dil Farsça

Yönetim

- Dini Lider

- Cumhurbaşkanı İslam Cumhuriyeti

Hamaney

Mahmut Ahmedinejad

Devletleşme[1]

Medler MÖ 625[1]

Safevi Hanedanı Mayıs 1502

İslam Cumhuriyeti 11 Şubat 1979

Sınırı Olan Ülkeler Pakistan

Türkiye

Afganistan

Türkmenistan

Irak

Azerbaycan

Ermenistan

Yüzölçümü

- Toplam

- Su (%)

1.648.195 km² (18.)

0,7%

Nüfus

- Toplam

72.021.4713

GSYİH

- (SAGP) 852 milyar \$ (2007)[2]

GSYİH

- (nominal) 278 milyar \$ [3]

İnsani Gelişme Endeksi (2007) 0.759 (94.sırada)

Para birimi İran Riyali

Saat Dilimi UTC +3:30

İnternet alan adı .ir

Telefon Kodu +98

Köken [değiştir]

Ana madde: İran sözcüğünün kökeni

Daha çok bilgi için: İran isim tartışması

İran sözcüğünün kökeni, Sanskritçe Aryan sözcüğünden gelir.[9][10][11]

İran (𐎠𐎼𐎷𐎡𐎴) sözcüğü modern Farsça'ya, Zerdüştçülüğün kutsal kitabı Avesta'da yer alan bir Proto-İrani terim olan Aryānām'dan girmiştir.[12]Ariya- ve Airiia- kelimeleri aynı zamanda Ahameniş İmparatorluğu yazıtlarında etnik bir atıf olarak yer almıştır. Orta Farsça'dan gelen Ērān terimi, Pehlevi dili'nde 𐭥𐭮𐭫𐭮, Nakş-ı Rüstem'deki I.Ardeşir'in taç giyme törenini gösteren kabartmanın yanındaki yazıtta bulunmuştur.[13]Bu kabartmaya eşlik eden Partça dilindeki yazıtta İran,aryān olarak ifade edilirken, bu yazıtta, kralın sanı Orta Farsça ērān kelimesini (Pehlevi dilinde,𐭥𐭮𐭫𐭮) içermektedir. I. Ardeşir'in zamanında ērān ifadesi devletten çok insanları kastederek bu anlamını korudu.

Bu yazıtta İran halklarına atfen kullanılan ērān kelimesine rağmen, ērān ifadesinin imparatorluk coğrafyasını ifade etmek için kullanılması Sasani hanedanlığının ilk döneminde de görülmüştür. I.Şapur'un -Ardeşir'in oğlu ve halefi- bir yazıtında açıkça Ērān bölgelerinin içine İranlıların yerleşmediği Ermenistan ve Kafkasya'yı da dahil etmiştir.[14]Kartir kitabelerinde yüksek rahip, Anērān'ın egemenliği altındaki bölgeleri gösteren listede aynı bölgeleri saymıştır.[14]ērān and aryān kelimelerinin ikisi birden, (İranlı) Aryanların ülkesi anlamına gelen Proto-İran dilindeki Aryānām teriminden gelmektedir. Airyanem Vaejah kelimesi ve kavramı aslında İran'ın ülke isminde (Edebi olarak Aryanlar'ın ülkesi anlamında), aynen Aryānā kelimesinin modern Farsça karşılığı olan Iran (Ērān) gibi korunmuştur.

1979'daki İran İslam Devrimi'nden itibaren ülkenin resmi adı "İran İslam Cumhuriyeti" olmuştur.

Ülkenin adı M.Ö. 6. yüzyıldan 1935'e kadar Pers İmparatorluğu, Acemistan gibi isimlerle bilinirken, o yıl Rıza Şah uluslararası topluluktan "İran" adını kullanmalarını istemiştir. Bir kaç yıl sonra bu isim değişikliğinin ülkenin geçmişi ile arasında bağı kopardığını iddia eden bilimadamları protesto gösterileri yapmış, 1959'da Muhammed Rıza Pehlevi her iki ifadenin resmi olarak birlikte ve birbirinin yerine kullanılabileceğini açıklamıştır.

Coğrafya ve iklim [değiştir]

Ana madde: İran coğrafyası

Daha çok bilgi için: İran tarımı ve İran'da vahşi yaşam

İran'ın uydudan görüntüsü

İran'ın sıcaklık ve yağış grafiği

Demavent Dağı İran'ın en yüksek noktasıdır.İran, 1 648 000 km²'lik yüzölçümü ile Türkiye'nin

komşuları arasında yüzölçümü Türkiye'den büyük olan tek ülke, aynı zamanda yüzölçümü açısından, Libya'dan sonra ve Moğolistan'dan önce gelen dünyanın 18. büyük ülkesidir.[15] Ülkenin yüzölçümü kabaca İngiltere, Fransa,İspanya ve Almanya yüzölçümü toplamalarına eşit ya da Alaska'nın yüzölçümünden çok az küçüktür.[16][17] Kuzey-batıda Azerbaycan ile (432 km/268 mi)ve Ermenistan ile (35 km/22 mi)uzunluğunda; Kuzeyde Hazar Denizi;Kuzey-doğuda Türkmenistan ile (992 km/616 mi)uzunluğunda; Doğuda Pakistan (909 km/565 mi) ve Afganistan ile (936 km/582 mi) uzunluğunda ve Batıda Türkiye ile (499 km/310 mi)uzunluğunda ve Irak ile (1,458 km/906 mi) uzunluğunda ve son olarak Güneyde Basra Körfezi ve Umman Körfezi ile sınırlara sahiptir. İran'ın yüzölçümü 1,648,000 km²dir. (yaklaşık olarak 636,300 kare mil)[2]

İran'da Hazar Denizi ile Huzistan kıyıları arasında İran platosu bulunmaktadır. Dünyadaki en dağlık ülkelerden biridir, coğrafyası çeşitli havza ve platoları biririnden ayıran halı gibi serilmiş sıradağlar ile biçimlendirilmiştir. Kafkas,Zagros ve Elburz sıradağları ile nüfusun yoğun olarak bulunduğu Batı bölgesi en dağlık kesimdir;en son belirtilen sıradağlar içinde yer alan Demavent Dağı 5,604 m yüksekliği ile yalnız İran'ın değil Hindukuş Dağlarının batısındaki Avrasya topraklarının en yüksek dağıdır.[18] Yükseklikleri yer yer 5000 metreye yaklaşan bu dağ sıraları iç bölgelerde çok sert bir kara ikliminin yaşanmasına neden olur. Hatta bu bölgelerde geniş çöl alanları bulunur.

Ülkenin doğusunun büyük kısmında, kuzey orta bölgesinde ülkenin en büyük çölü olan Kebir Çölü (Deşt-i Kebir) ve güneyinde ise Lut Çölü (Deşt-i Lut) gibi çöl havzaları olmak üzere bazı tuz gölleri bulunmaktadır. Bunun nedeni dağ sıralarının bu bölgelere yağmur bulutlarının ulaşmasını engelleyecek kadar yüksek olmasıdır. Büyük ovalar yalnızca Hazar Denizi kıyısında ve Basra Körfezi'nin kuzey ucunda İran'ın Şatt-ül-Arap (Arvand Rūd) nehri deltasındaki sınırları boyunca bulunmaktadır. Küçük, düzensiz ovalar ise Basra Körfezi'nin Hürmüz Boğazı ve Umman Körfezine bakan kıyılarındadır.

Bayağı vaşak

İran bitki örtüsü : * Koyu yeşil: Orman * Fosforlu yeşil: Düzensiz orman * Açık yeşil: Step * Krem: Çöl * Pembe: Yarı çöl * Beyaz: Alüvyonlu toprakİran'ın iklimi çoğunlukla kurak veya yarı kurak ve Hazar Denizi kıyısında subtropikaldır. Ülkenin kuzey sınır bölgesinde kış aylarında sıcaklıklar neredeyse donma noktasının altına düşer ve iklim yıl boyu nemli kalır. Yaz sıcaklıkları nadiren 29 °C'yi aşar (85 °F).[19][20]

Toplum yapısı [değiştir]

Yapılan araştırmalara göre İran nüfusunun %51'ini Farslar, 24 %'ünü Azeriler, 8%'ini Gilaki ve

Mazandarani, %7'sini Kürtler, %3'ünü Araplar, %2'sini Lurlar, %2'sini Beluciler, %2'sini Türkmenler ve %1'ini diğer etnik gruplar oluşturur.[21]

İran nüfusunun dini yapısının %90'unu Şii Müslümanlar, %8'ini Sünni Müslümanlar, kalan %2'sini ise diğer dinlere mensup insanlar (Bahailer, Sâbiîler, Hindular, Yezidiler, Ahli-Hak, Zerdüştüçüler, Yahudiler ve Hıristiyanlar oluşturmaktadır.[22]İran'da diğer önemli dini azınlıklar arasında özellikle Ortodoks Gürcüler ve Ermeniler (İsfahan), Zerdüştlar (Yezd) ve Bahailer öne çıkmaktadır. Ülkede az miktarda Hindu, Keldani ve Sâbiîlik inancına bağlı topluluklar bulunmaktadır. İran'da dini azınlıkların inanç özgürlüğü güvence altına alınmış olup, azınlık temsilcilerine (Ortodoks Hıristiyanlık, Musevilik ve Zerdüştlük) Meclis'te koltuk ayrılmıştır. İran hükümeti tarafından "sapkın bir inanç" olarak nitelendirilen Bahailik ise yasak olup, kimi zaman sert kovuşturmalara uğramaktadır.[23][24]

Ülkenin resmi mezhebi olan Şiilik ve 12 İmam (İsna Aşeriye) inancı, ülkenin özellikle orta ve kuzey kısımlarında güçlüdür. Sünnilik inancıysa ağırlıklı olarak ülkenin kuzey-batısındaki Kürtler ile Pakistan sınırındaki Belucilerde ve Horasan eyaletinde yerleşik Türkmen aşiretlerde yaygındır.

71 milyon civarında tahmin edilen bir nüfusa sahip olan ülke, hem etnik hem de mezhepsel bakımdan büyük çeşitlilik göstermektedir. Genel nüfusun % 50'si İranî denilen karakteristiğe sahiptir.[kaynak belirtilmeli] Nüfusu 26,5 milyonu bulan ve ülkenin kuzeybatısında, "İran Azerbaycanı" olarak adlandırılan bölge ve etrafında, Doğu Azerbaycan Eyaletinin Tebriz, Nakadeh, Serab, Ahar, Merend, Boneb, Shabestar, Batı Azerbaycan Eyaletinin Hoy, Urmiye, Salmas, Maku, Takab, Miyandoab, Naghadeh, Erdebil Eyaletinin Erdebil, Parsabad, Meskinşehr, Zencan Eyaleti, Hamedan Eyaletinde yöresinde yaşayan Azeriler Fars kökenlilerden sonra en büyük etnik topluluktur.

Azeriler dışında Kaşkaylar, Fars Eyaleti: Şiraz, Firuzabad, Ferreşbend, Kazerun, Abade ve Semirom. Türkmenler ise Gülistan Eyaletinde Günbed-i Kavus ve Bender-i Türkmen'de yaşamaktadır.

Bunun dışında Beluçiler, Bahtiyariler gibi Fars kökenlilerden başka etnik topluluklar da ülke nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturur. Çoğunluğu şii olan ve Irak sınırına yakın bölgede yoğun olarak yaşayan Kürtler de 5 milyona yaklaşan nüfuslarıyla önemli bir etnik topluluktur. Kürtler, resmi mezhebin Caferilik olması sebebiyle sistemle entegre olmuştur. İran nüfusunun % 90'u Şiilerden, % 8'i sünni, % 2'i ise diğer dinlere mensuptur.[25]

Tarih [değiştir]

Erken Dönem (M.Ö. 3200; M.Ö. 625[1]) [değiştir]

Ana maddeler: İran Tarihi, Zayande Irmağı Uygarlığı, Jiroft uygarlığı, ve Elam İmparatorluğu

Eratosthenes'in takriben M.Ö. 200'de yaptığı dünya haritasının İngilizce bir kopyası. İran platosunun bulunduğu bölgeyi tanımlamak için Ariana (Aryânâ) ifadesi kullanılmıştır. M.Ö. dördüncü binyıl [değiştir]

İran platosu boyunca bulunan onlarca tarih öncesi kalıntı[4][5][6] M.Ö. dördüncü milenyumda, Mezopotamya yakınlarında ortaya çıkan en erken uygarlıklardan yüzyıllar önce antik kültürlerin ve yerleşim yerlerinin varlığına işaret etmektedir.[26]

M.Ö. üçüncü ve ikinci binyıl [değiştir]

Proto-İranlılar ilk olarak Hindu-İranlıların ayrılmasını takiben ortaya çıkmışlar ve izleri Baktria-Margiyana Arkeoloji Bölgesine kadar takip edilmektedir.[27]Aryan, (Antik İran halkları) toplulukları M.Ö. üçüncü veya ikinci milenyumda İran platosuna; büyük olasılıkla birden fazla göç dalgası ile gelmiş ve yerleşmişlerdir. Proto-İranlıların "Doğu" ve "Batı" diye gruplara ayrılması göçe bağlı olarak meydana gelmiştir.

M.Ö. birinci binyıl [değiştir]

M.Ö. 1. binyıl Medler, Farslar, Baktrialılar, ve Partlar batı bölgesinin nüfusunu oluştururken, Karadeniz'in kuzey steplerini Kimmerler, Sarmatlar ve Alanlar yerleşmişti. Diğer topluluklar Hindistan yarımadası kuzeybatı sınırındaki dağlık kesimde ve bugün Belucistan denilen bölgede yerleşmişlerdir. İskit toplulukları gibi diğer topluluklar batıda Balkanlara doğuda ise Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ne kadar yayılmışlardır. Avesta dili c. M.Ö. 1000 ortaya çıkan Zerdüştcülüğün kutsal kitabı Avesta'nın kutsal ilahi ve kurallarını bir araya getirmek için kullanılmış doğuda kullanılan eski bir İrani dildir. Zerdüştcülük 7. yüzyıla kadar Ahameniş İmparatorluğu ve sonraki İran İmparatorluklarının resmi devlet diniydi.

İslamiyet Öncesi (M.Ö. 625[1] –M.S. 651) [değiştir]

Kiros Silindiri'nin tarihteki ilk İnsan Hakları Beyannamesi olduğu düşünülmektedir.Ana maddeler: Medler, Ahameniş İmparatorluğu, Selevkos İmparatorluğu, Partlar, ve Sasani İmparatorluğu Daha çok bilgi için: Pers İmparatorluğu, Roma-Pers Savaşları ve Roma Part ve Sasani İlişkileri Medler [değiştir]

İran'ın bir millet ve imparatorluk (M.Ö. 625[1]–M.S. 559) olarak, Büyük Kiros Medler ve Perslerden Ahameniş İmparatorluğunu (MÖ 559–330)oluşturacak birleşik bir imparatorluk kurana ve daha ilerde insanlar ve kültürler arası bir birleşme olana dek zamanının en büyüğü olmak üzere birleşmesi[1], Medler ile başlar.Kiros'un ölümünden sonra , oğlu Cambyses fetihlerine, Mısır'da önemli yerleri ele geçirerek devam etmiştir. Ölümünü taht kavgası izlemiştir ve kraliyet ailesinden gelmemesine rağmen I. Darius (MÖ 522-486 arasında hüküm sürmüştür)

kral ilan edildi. I.Darius antik İran krallarının en büyüğü olarak kabul edilmiştir.

I. Darius Ahameniş İmparatorluğu [değiştir]

Ahameniş İmparatorluğu Büyük Kiros ve I. Darius yönetiminde Pers İmparatorluğu o zamana kadar insanlık tarihindeki en büyük imparatorluk haline gelmiştir.[28] Pers İmparatorluğunun sınırları doğuda İndus Nehri ve Ceyhun nehrinden batıda Akdeniz'e uzanıyor Anadolu (günümüz Türkiye'si) ve Mısır'ı kapsıyordu. Atina MÖ 499'da Sardes'in yağmalanması ile sonuçlanan Milet'teki bir isyana destek vermiştir. Bu M.Ö. 5. yüzyıl boyunca süren Yunan-Pers Savaşları olarak bilinen savaşları çıkartacak olan Yunanlılara karşı bir Ahameniş hareketine neden olacaktır. Yunan-Pers savaşları sırasında Persler bazı büyük üstünlükler ele geçirmişler ve M.Ö. 480'de Atina'yı yıkıp yerle bir etmişlerdir. Ancak Yunanlıların bir dizi zaferinden sonra Persler çekilmek zorunda kalmışlardır. Savaşlar M.Ö. 449'da Callias Barışı ile sona ermiştir.

Ahamenişlerin en büyük çalışması imparatorluğun kendisiydi. Zerdüşt'ün öğretilerinden kaynaklanan kurallar ve ahlak insan hakları, eşitlik ve köleliğin yasaklanmasına dayandırılan politikaları geliştiren ve uygulayan Ahamenişler tarafından sıkı bir şekilde takip edilmiştir. Zerdüştçülük Ahamenişler zamanında ve Kiros tarafından Babil'de özgür bırakılan sürgün edilmiş Yahudilerin ilişkileriyle, daha çok tanıtıldı ve İbrahimi dinleri etkiledi. Aristo, Eflatun ve Sokrates tarafından belirlenen Atina'nın Altın Çağı sırasında Yunanlıların Pers İmparatorluğu ve Orta Doğu ile temasları oluşurken Ahamenişlerin hüküm sürmüşlerdir. Orta Doğu ve Güneydoğu Avrupa halklarına sağlanan barış, asayiş, güvenlik ve zenginlik tarihte nadiren görülen bir dönem oluşturmuş; bu dönem ticaretin bu oranda arttığı tek dönem olmuş ve bölge insanların yaşam standartları yükselmiştir.[29]

Selevkos İmparatorluğu [değiştir]

Büyük İskender Ahameniş topraklarını, son Ahameniş İmparatoru III. Darius'u M.Ö. 333'te Issus Savaşı'nda yenerek imparatorluğuna kattı. Ölümünden sonra çatışmalara ve imparatorluğun bölünmesine yol açacak bir kararla ele geçirdiği Ahameniş topraklarının çeşitli bölümlerini ordusunun üst düzey komutanlarının yönetimine bırakarak 328–327'de bu topraklardan ayrıldı. 700 yıl sonra hüküm süren Sasani İmparatorluğuna kadar (aşağıdaki bölüme bakınız) bu topraklarda tek bir devlet yönetimi kurulamadı.

Part İmparatorluğu [değiştir]

İran Ulusal Müzesi'nden Kraliçe Musa'nın bir büstü, 1939'da Huzistan'da bir Fransız araştırma ekibi tarafından bulundu.Part İmparatorluğu M.Ö. 3. yüzyılın başlarında Yunan Selevkos

İmparatorluğunu yendikten sonra İran platosunu tekrar birleştiren ve yöneten ve aynı zamanda M.Ö. 150 ve MS 224 arası Mezopotamyayı kontrol eden Arsasid Hanedanı (𐎠𐎼𐎷𐎡𐎴) tarafından idare ediliyordu. Partlar antik İran'ın üçüncü yerli halkından olan hanedanıydı ve beş yüzyıl hüküm sürdüler. Medlerin, Asurluların, Babil'in ve Elam'in topraklarının ele geçirilmesinden sonra Partlar kendi imparatorluklarını düzenlemek zorunda kaldılar. Bu ülkelerin eski elit tabakasından olan herkes Yunandı ve yeni egemenler eğer hükümlerlerini sürdürmek istiyorsa kendi geleneklerini bunlara uydurmak zorundaydılar. Sonuç olarak, şehirler eski antik haklarını korudu ve sivil yönetimler ancak belli oranda rahatsız edildiler.

Partlar doğuda, Roma'nın genişlemesini Kapadokya (orta Anadolu'da) sınırlandırdığı için Roma İmparatorluğu'nun baş düşmanlarıydı. Partlar zırhlı ve ağır silahlı ve hafif silahlı ancak hareketli atlıları kullanarak kendi topraklarını yaklaşık 300 yıla yakın bir süre savundular.[30]Roma'nın en sevilen generali Marcus Antonius M.Ö. 36'da Partlılar'a karşı, sonucunda 32.000 asker kaybedeceği büyük bir sefer düzenledi. Roma İmparatoru Augustus zamanında Roma ve Part İmparatorluğu aralarındaki sorunları diplomasi aracılığıyla çözüyordu. Bu gelişmeler sırasında Partlar kendi ordularında Marcus Antonius'tan ve M.Ö. 53'te Harran'da "müthiş bir bozguna" uğrattıkları Marcus Licinius Crassus'den elde ettikleri deneyimlerle o dönem çok takdir edilen Roma Lejyon standartlarına, "altın kartallar"a göre bir düzenlemeye gittiler.[31]

Sasani İmparatorluğu [değiştir]

I. Ardeşir'in Sasani döneminde yapılmış kabartmasıİmparatorluk düzeninin gevşediği ve son kralın imparatorluğun vasallarından biri olan I. Ardeşir tarafından yenilmesi üzerine Part İmparatorluğu MS 224'te sona erdi. I. Ardeşir Sasani İmparatorluğu'nu kurdu. Ülkeyi ekonomik ve askeri alanda reformlarla geliştirmeye başladı. Sasaniler Ahamenişler tarafından çizilen sınırlar içinde, onlara Erânshahr veya Iranshahr, , "Aryanların Ülkesi" İranlılar diye atıfta bulunarak, başkentleri Tizpon olmak üzere imparatorluklarını kurdular.[32]Romalılar arka arkaya I. Ardeşir,I. Şapur ve II. Şapur ile girdikleri savaşları kaybettikleri için çok sorun yaşadılar. [33] Sasani hükümlerliği döneminde Roma İmparatorluğu'na karşı kazanılan zaferler Roma'da o kadar büyük bir karamsarlık yarattı ki tarihçi Cassius Dio şunları yazmıştır:

“ Bu bizim için büyük bir korku kaynağı idi. Doğudaki lejyonlarımız için Sasani Krallığı o kadar ürkütücüydü ki çok azı onlarla savaşmak istiyor geri kalanlar ise savaşma konusunda tamamen isteksiz davranıyordu..[34]

”

Part ve daha sonra Sasani devrinde İpek Yolu üzerindeki ticaret Çin, Mısır, Mezopotamya, İran, Hindistan ve Roma medeniyetlerinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır ve modern dünyanın temellerinin atılmasına yardımcı olmuştur. Partlılardan geriye kalan kalıntılar bazı açılardan klasik Yunan etkileri taşır ve çoğunlukta kendi oryantal anlayışlarını sergiler; "Part sanat ve yaşamını ifade eden kültürel farklılığın" açık bir ifadesi olarak.[35]Partlılar, Avrupa Romanesk mimarisini andıran ve muhtemelen bu mimariyi etkilemiş olduğu Tizpon'da örnekleri görülen Part stili mimari tasarımların yaratıcılarıydılar.[36][37]Sasanilerin yönetiminde İran Çin ile ilişkilerini geliştirdi, Sasani sanatı, müziği ve mimarisi büyük atılım gerçekleştirdi ve Nizip Okulu ve Gundeşapur Akademisi gibi dünya çapında tanınan bilim ve araştırma merkezleri oluşturuldu.

Bu dönemde batıda Hıristiyanlığın doğuda Budizm ve Manicilik gibi dinlerin yayılması sonucunda Zerdüşçülük İran birliğinin sağlamaştırılması için ulusal bir devlet dini olarak örgütlendi. Ayrıca yine bu dönemde yazılı kültüre geçilmiştir. Kutsal metinlerin derlenmesinden oluşan enderzler, Zerdüştlüğün kutsal kitabı olan Avesta, dini ya da dindışı gelenekler ve İran'ın ulusal destanı sayılan Şehname bu dönemde kaleme alınmıştır. MS 630'larda başlayan Müslüman Arap akınları Sasani egemenliğine 651 yılında son vermiş ve İslamiyet'i İran'da yaymıştır.

632'de Arap yarımadasından Sasani İmparatorluğuna saldırılar başladı. İran El Kadisiye Savaşı'nda İran'ın İslami Fethi'ne yol açacak şekilde yenildi.

Orta Çağlar (652–1501) [değiştir]

Ana maddeler: İran'ın İslamlaşması, Abbasiler, İlhanlılar, Büyük Timur İmparatorluğu, ve Moğol İmparatorluğu

Daha çok bilgi için: Harezmşahlar Devleti, Selçuklular, Büveyhoğulları ve Gazne Devleti

İran Hanedanları Haritası c. 1000 Emeviler [değiştir]

İran'ın İslam devleti tarafından fethinden sonra İran Emeviler'in yönetimine girdi. Fakat İran tam anlamıyla İslamlaşmadı. Ancak İran'ın İslamlaşması İran toplumunun kültürel, bilimsel ve siyasi yapısı içinde derin dönüşümlere neden oldu: Olgunlaşmış İran edebiyatı, İran felsefesi, İran bilim ve teknolojisi ve İran sanatı yeni oluşan İslam medeniyetinin ana öğeleri haline geldi. Kültürel, politik ve dini olarak İran'ın İslam medeniyeti'ne eklenmesi çok büyük önem taşımaktadır. Son tahlilde İran'ın katkısı İslam'ın Altın Çağ'ının oluşmasında çok etkili olmuştur.[38]

Abbasiler [değiştir]

Ebu Müslim, Emevileri Şam'dan çıkardı ve Abbasilerin Bağdat'ı fethetmesine yardım etti. Abbasi

halifeleri, sıklıkla vezirlerini İranlılardan seçerdi ve İranlı valilerin ciddi anlamda yerel otonomi yetkileri vardı.

Tahiriler ve Samanîler [değiştir]

822'de Horasan Valisi Tahir bağımsızlığını ilan etti ve yeni bir Pers hanedanlığı olarak Tahirîler hanedanlığını kurdu. Samanîler döneminde İran'ın bağımsızlığını kazanma çabaları daha da güçlendi.[39]

İran'da Araplaştırma denemeleri hiç bir zaman başarılı olamamıştır ve İranlılar için Shuubiyah gibi akımlar Arap istilacılarla ilişkilerde bağımsızlıklarını kazanma konusunda işleri kolaylaştırıcı ve hızlandırıcı görevi görmüştür. Abbasiler sonrası dönemin kültürel canlanması İran ulusal kimliğinin yeniden su yüzüne çıkmasına yol açmıştır. Bu kültürel akım 9. ve 10.yüzyıllar sırasında zirve yapmıştır. Bu akımın en açık etkisi Perslerin dili ve İran'ın resmi dili olan Farsçanın günümüze kadar sürekliliğinin sağlanmasıdır. İran'ın en güçlü epik şairi Firdevsi Farsça'nın günümüzde yaşamasının en önemli destekçisi olarak kabul edilmektedir.

Jāmī'nin "Sufi'nin Gül Bahçesi" minyatürü, 1553. Bu çalışma Timur dönemindeki bir çok çalışmada olduğu gibi Pers şiiri ile Pers minyatürünün bir karışımıdır. Bir sessizlik döneminden sonra İran ayrı, farklı ve değişik bir öge olarak İslam'ın içinde belirdi. İslam'ın fethinden sonra İran felsefesi, eski İran felsefesi, Yunan felsefesi ve gelişen İslam felsefesi ile geliştirdiği değişik ilişkilerle farklılaşacaktır. İshrakilik ve Aşkılık Felsefesi o dönemin İran'ında iki ana felsefe geleneği olarak kabul edilmekteydi.

Gazneliler [değiştir]

Gazneli Mahmut başkenti İsfahan ve Gazne olan büyük bir imparatorluk kurduğunda bu akım başarıyla 11. yüzyıla ulaşmış oluyordu.

Selçuklular [değiştir]

Takipçileri olan Selçuklular egemenlik alanını Akdeniz'den Orta Asya'ya kadar genişletti. Kendilerinden önce gelenler gibi imparatorluğun divanı , Nizamiye'yi oluşturan İranlı vezirlerin elindeydi.

Bu dönemde İranlı yüzlerce araştırmacı ve bilimadamı teknoloji, bilim ve tıbbı, daha sonra

Avrupa Rönesansının doğuşunu destekleyecek şekilde çok büyük katkı sağladı.[40]

Harezmsahlar Devleti ve Cengiz Han [değiştir]

1218'te Harezmsahlar Devleti'nin doğu bölgeleri olan Maveraiünnehir ve Horasan Cengiz Han'ın istilasına uğradı. Bu dönemde yarım milyondan fazla İran nüfusu öldürüldü;[41]Nişabur gibi kentlerin caddeleri "kan nehirlerine döndü"; etrafına şehrin kedi ve köpek kulubelerinin itina ile yerleştirildiği insan kafalarından oluşan piramitler yapıldı.[42] 1220 ve 1260 arasında İran'ın nüfusu bu kitlesel katliamlar ve açlık sonucu 2,500,000'dan 250,000'e düştü.[43] Cengiz Han torunlarından biri olan Hülagû Han Fransa Kralı IX.Louis'e yazdığı bir mektupta İran'a ve Halife'ye karşı yaptığı akınlarda tek başına 200,000 kişinin öldürülmesinin sorumluluğunu üstleniyordu.[44]

Timur [değiştir]

Başkentini Semerkand'da kuran başka bir fatih olan Timur onu takip etti.[45] Bu yıkım dalgaları etkileri Nişabur gibi bir çok şehrin bu saldırılar öncesi nüfuslarına yeniden kavuşmasını sekiz yüzyıl kadar; 20.yüzyıla kadar engelledi.[46]Ancak hem Hülagû Han hem de Timur ve onların takipçileri kendi tarzlarını ve gelenekleri fethettikleri yerinkilere göre değiştirip tamamen Pers kültürüne uygun yaşadılar.[47]

Erken Modern Dönem (1501–1921) [değiştir]

Ana maddeler: Safevi Hanedanı, Afşar Hanedanı, Zand hanedanı, ve Kaçar Hanedanı
Daha çok bilgi için: Rus-İran Savaşları, İngiltere-İran Savaşı, Osmanlı-İran Savaşı ve Ajax Operasyonu

Şah İsmail, Safevi Hanedanı (1501 ile 1736 arası)'nın kurucusudur. Safevi Hanedanı [değiştir] İran'ın ilk Şii İslam devleti Şah İsmail tarafından Safevi Hanedanı (1501 ile 1736 arası) yönetiminde kuruldu. Safevi Hanedanı ilerleyen zaman içinde büyük bir politik güç haline geldi ve çift taraflı devlet antlaşmaları yapmaya başladı. Safevilerin en güçlü oldukları zaman I. Abbas'ın hükmettiği dönemdir.[48]Safevi Hanedanı Osmanlı Devleti, Şeybani Hanlığı ve Portekiz İmparatorluğu ile savaştı. Safeviler başkentlerini Tebriz'den alarak önce Kazvin'e sonra da dönemlerinde sanata verdikleri destek ile İran estetik düzeyi yüksek üretim dönemlerinden birini yaşadığı İsfahan'a taşıdılar. Dönemlerinde ülke yönetiminde merkezileşme arttı; ordunun moderleştirilmesinde ilk adımlar atıldı ve mimaride İsfahani tarz gelişti. 1722'de Afgan isyancılar I. Hüseyin'i yendi ve Safevi Hanedanı'na son verdi.

Afşar Hanedanı [değiştir]

Nadir ŞahAncak 1736'da Nadir Şah başarılı bir şekilde Afgan isyancıları İsfahan'dan çıkardı ve

Afşar Hanedanı'nı kurdu. 1738'de aralarında Taht-ı Tavus, Işık Dağı elması ve Işık Denizi elmasının da bulunduğu kraliyet hazinelerini güvence altına alacak bir sefer yaptı. Ne var ki hükümdarlığı çok uzun sürmedi 1747'de bir suikast sonucu öldü. Ölürken yanında bulunan karısı Kenya kökenli El Fatima ya İran tahtını bıraktı. El Fatima nin zenci olması nedeniyle İran halkı bu kadın şahı kabul etmedi ve yarı zenci olan Nadir şahın küçük kızı El Hebübe ye tahti bırakmak zorunda kaldı. El Habübe Bu sırada 21 yaşlarında güzel bir kızdı Afgan şahı Şeyhsüvari El Hamd la evliydi dolayısıyla İran Tahtı 2 türk kadından sonra Afgan hanedanına geçerek siyasi varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

Zand Hanedanı [değiştir]

Meşhed kökenli Afşar hanedanlığı, 1750'de başkentini Şiraz'da kuran Kerim Han Zand tarafından kurulan Zand hanedanı tarafından takip edildi. Onun yönetimi görece bir barış ve refah sağladı.

Kaçar Hanedanı [değiştir]

Zand hanedanı Lotf Ali Han Aga Muhammed Han tarafından idam edilinceye kadar üç kuşak sürdü ve yeni hükümdar Tahran'ı 1794'te Kaçar hanedanı'nın doğuşunu gösterecek şekilde başkent yaptı. Yetenekli Kaçar yöneticisi Amir Kabir diğer modernleşme reformları arasında İran'ın ilk üniversitesini de kurmuştur. Kaçar hanedanı döneminde İran Rus-İran Savaşları sonucunda Rus İmparatorluğu ve İngiliz İmparatorluğuna karşısında Gülistan Antlaşması, Türkmençay Antlaşması ve Akhal Antlaşması ile topraklarının neredeyse yarısını kaybetmiştir. Büyük Oyun'a rağmen İran egemenliğini korumayı becermiş ve çevresindeki diğer ülkelerin tersine asla sömürgeleştirilememiştir. Sürekli tekrarlanan dış müdahaleler ve yozlaşan ve zayıflayan Kaçar yönetimi, bir Parlamenter monarşi içinde ülkenin ilk parlamentosunu oluşturan İran Anayasa Devrimi ve Kaçar hanedanının egemenliğine son veren Tütün Protestosu gibi protestolara yol açmıştır

Settar Han İran Anayasa Devrimi'nin anahtar kişiydi. 1908'de İran'da petrolün bulunması bir dönüm noktası oldu. Böylece hem emperyalist güçlerin İran üzerindeki hesapları hem de İran'ın 20. yy.'ına damgasını vuracak olan karmaşık sosyo-ekonomik yapı ortaya çıktı.

İran'ın kırsal kesiminde feodalizm egemendi ve büyük toprak sahipleriyle topraksız köylüler arasındaki uçurum oldukça derindi. Şehirlerde ise bazargan ya da çarşı adı verilen geleneksel küçük burjuvazi, esnaf tarihsel olarak etkin bir sınıf olarak göze çarpmaktaydı. Bu sınıf aynı zamanda toplumun en çabuk örgütlenebilen kesimini oluşturmaktaydı. Özgün bir hiyerarşiye sahip olan İran uleması, mollalar hem toprak sahipleri hem de çarşı esnafı arasında nüfuz sahibiydi. Pek çok açıdan bu sınıfların çıkarlarının temsilciliğini üstlendiği gibi vakıf mülklerine

sahip olması açısından kendisi de ekonomik olarak toprak sahibi sayılırdı. Petrolün ekonomik bir ürün olarak devreye girmesiyle birlikte kapitalist ilişkilerin ülkede yayılmaya başlaması sonucunda bir ticaret burjuvazisi ve işçi sınıfı da ortaya çıkmış, 1940'lardan itibaren etkinliğini artıracak olan sanayi burjuvazisinin öncülleri oluşmaya başlamıştı. Ülke, emperyalist ülkeler açısından ise artık, en güçlünün en büyük dilimi alacağı bir pasta olarak görülmekteydi.

Kaçar Hanedanı İran tarihindeki son Türk hanedandır. Bu tarihten sonra Türkler bir daha devlet denetimini elle geçirememişlerdir.

Geç modern dönem (1921–) [değiştir]

Ana maddeler: İran İslam Cumhuriyeti tarihi, İran Devrimi, İran-İrak savaşı, ve Pehlevi Hanedanı

Daha çok bilgi için: Operasyon Ajax

Rıza Şah [değiştir]

Şah Rıza Pehlevi"İngiliz ajanı Sir Ardeşir J. Reporter aracılığıyla İngilizlere tanıtılan Rıza Pehlevi, 1921 darbesiyle İngilizler için çalışmaya başladı ve 1923 yılında başbakan ve sonunda 1925 yılında İran şahı oldu. İngilizlerin himayesi altında İran'daki birçok sosyalist, nasyonalist ve etnik hareketi bastırmayı başardı. 1925 yılında Kaçar hanedanlığını devre dışı bırakarak kendi Pehlevi hanedanlığını kurdu. Kısa sürede Azerbaycan, Arabistan (Huzistan), Luristan ve Kürdistan gibi büyük bölgelerin yarı özerk konumunu ortadan kaldırarak tüm yetkileri Tahran'da merkezileştirdi. Aynı zamanda Farsça olmayan dillerin kullanımını da yasakladı ve bu yasakları kendi aşırı nasyonalist ideolojisi doğrultusunda tüm ülkede uygulamaya başladı. Yönetimi merkezileştirmek doğrultusunda Farsçayı tek yasal dil olarak tanıdı ve diğer milliyetlere ait dillere yasak koydu. Kürtçe, Lurice ve yabancı olan yani Hint-Avrupa dilleri olmayan Türkçe ve Arapça gibi dilleri de Farsçanın bozuk lehçeleri olarak baskı altında tuttu. Fars olmayan topluluklar böylelikle kendi yerli kültürlerini, dillerini, tarihlerini ve gündelik yaşam biçimlerini söküp atmaya mecbur edildiler."[49]

Rıza Şah zamanında, "devlet bütçesinden, Farsçılık propagandası yapan edebiyatçılara, tarihçilere, eğitimcilere ve sanatçılara büyük bir bütçe tahsis edildi."[50] Bunun en önemli örneği 1925 yılında Ahmed Kesrevi tarafından yayınlanan "Azerice, ya da Eski Azerbaycan'ın Dili" kitabıdır. Kitapta Azericenin, Türkçe ile ilgili olmadığı ve aslında Farsçanın bir lehçesi olduğu savunulmuştur. Bir diğer örnek ise TUDEH Partisinin kurucularından sayılan Arani'dir. Arani, kendi döneminin birçok entelektüeli gibi, Farslaştırma siyasetinden himaye ediliyordu. "Azerbaycan'la ilgili bir makalesinde, Azerbaycan'ı "İran'ın beşiği" saymış ve Azerbaycanlıların Farsçayı vahşi Moğolların saldırısı sonucu unuttuğunu iddia etmiştir. Arani'ye göre bu olay çok tehlikelidir, çünkü Azerileri yanlışlıkla Türk olduklarına ve İran'dan ayrılmalı gerektğine ikna etmektedir. Ona göre bu sorunu çözmek için devlet, Türkçeyi ortadan kaldırmak ve Farsçayı yaygınlaştırmak için her türlü girişimi yapmak zorundadır."[51]

Rıza Şah sanayileşmeyi, demiryolu taşımacılığını ve yapımını başlatıp İran'da yükseköğretimin temelini attı. Rıza Şah, Rusya ve İngiltere arasında bir denge politikası yürüttü ancak II. Dünya Savaşı başlayınca Almanya ile yakınlaşması Britanya ve Rusya'yı alarma geçirdi. 1941'de 2. Dünya Savaşı boyunca İran demiryolundan yararlanmak amacıyla İran'ı İngiltere ve SSCB işgal etti.

İşgalin ardından müttefik güçleri, Şah Rıza'nın ülkedeki Alman görevlilerin sınırdışı edilmesi yönündeki isteklerini kabul etmemesi üzerine Şah, oğlu Muhammed Rıza Pehlevi lehine tahtından feragat etmeye zorlandı. Şah Rıza'nın ülkeden uzaklaştırılmasının ardından esas olarak işgal güçlerinin denetiminde olmak kaydıyla Muhammed Rıza Pehlevi iktidarı başlamış oldu.

Muhammed Rıza Pehlevi [değiştir]

Muhammed Rıza Pehlevi ve Kraliçe Farah ABD'ye bir ziyaret sonrası ayrılırken. Şah Rıza dönemine göre nispeten demokratik bazı açılımlar sağlandı; siyasi tutuklular özgür bırakıldı, basına yönelik sansür(karartma) kaldırıldı, siyasal ve toplumsal örgütlenmelere izin verildi. Artık sesini duyurma olanağı bulan çeşitli toplumsal ve siyasal muhalefet hareketleri bu özgürlük ortamından yararlanarak reform taleplerini yükseltmeye başladılar. Daha sonraki yıllarda ülkenin siyasal ve toplumsal yaşamını büyük ölçüde etkileyecek olan Marksist kökenli Tudeh (Kitle) Partisi de bu ortamda, 1941 yılında kuruldu ve işçi yasası, toprak reformu, kadın hakları gibi geniş toplumsal tabanı kucaklayan talepleriyle önemli destek buldu.

İngiltere, SSCB ve ABD'nin çıkar mücadelesine sahne olan İran'ın, 1942'de imzalanan anlaşmanın ve 1943'te yapılan Tahran Konferansı'nın ardından, bu üç devlet tarafından yeniden inşa edilmesine karar verildi; fakat SSCB bu anlaşmaya uymayarak denetimi altındaki bölgede sosyalist nitelikli, 1945'te Azeri Azerbaycan Milli Hükümeti, 1946'da Kürt Mahabad Cumhuriyeti olmak üzere iki özerk devlet kurdu. İşgal bölgesini yine aynı yıl, İran'ın kuzey petrol yataklarını işletme konusunda imtiyazlı bir anlaşma imzaladıktan bir ay sonra boşalttı. SSCB işgalinin sona ermesinden hemen sonra İran, bu iki özerk cumhuriyetin varlığına güç kullanarak son verdi. SSCB'ye verilen imtiyaz da ülke içindeki milliyetçilerin ve İngiltere'nin baskısıyla 1947 yılında geçersiz kılındı.

Operasyon Ajax [değiştir]

Musaddık'ın tutuklandığı gün 19 Ağustos 1953'te çıkan olaylar İran eski başbakanı, Dr. Muhammed Musaddık.Fakat tüm bu gelişmeler ülke içindeki milliyetçi muhalefeti güçlendirmişti. Giderek etkinliğini artıran Ulusal Cephe, 1951'de halkın büyük

çoğunluğunun da talebi olan petrolün ulusallaştırılması kararının Meclis'te kabul edilmesini sağladı. Bu karara karşı çıkan Başbakan Razmara'nın öldürülmesinin ardından çıkan ayaklanmadan sonra Şah, Ulusal Cephe'nin lideri Muhammed Musaddık'ı başbakanlığa getirmek zorunda kaldı. Batıda eğitim görmüş, bağımsızlıktan ve ulusal egemenlikten yana olan bir milliyetçiliği savunan Musaddık'ın ilk işi; petrolün ulusallaştırılması yönündeki kararı onaylamak oldu. Bu karar ve Musaddık'ın bağımsızlıkçı politikası İngiltere ve ABD'nin tepkisini çekmekteydi. Fakat bir süre sonra, başta Musaddık'a destek veren ulema, Muhammed Musaddık'ın Sovyetler'le yakınlaşmasından kaygılanarak hükümete verdikleri desteği geri çektiler ve Ulusal Cephe dağıldı. TUDEH Partisi ise Musaddık'ı desteklemeye devam etmekteydi. Bu durumdan rahatsız olan ordu içindeki bir grup CIA'in de desteğiyle bir darbe düzenlediler. 1953 yılında Şah, Musaddık'ı görevden almaya çalıştı fakat çıkan isyanın ardından ülkeyi terk etmek zorunda kaldı. Buna karşılık İngilizler ABD'yi Musaddık'ı devirmek için hazırlanan bir plana dahil olmaya davet etti ve 1953'te Başkan Dwight D. Eisenhower Operasyon Ajax'ın yapılmasını onayladı. Operasyon yapıldı ve Musaddık 19 Ağustos 1953'te tutuklandı. Şah ise kaçmış olduğu Roma'dan dönerek tekrar görevini devraldı. Bu gelişmelerin ardından İran petrolünün işletilmesi için, % 50 hakkı İran'da olmak üzere çok uluslu bir konsorsiyum oluşturuldu.

Operasyon Ajax'tan sonra Muhammed Rıza Pehlevi'nin yönetimi giderek otokratikleşti. ABD'nin desteği ile Şah İran'ın altyapısını modernleştirirken kendisine muhalif bütün siyasi oluşumları istihbarat örgütü SAVAK aracılığıyla ezdi.

1953'te yaşanan olaylar İran'ın siyasal ve toplumsal yaşamı için bir dönüm noktası sayılabilir. Musaddık'ın devrilmesiyle sonuçlanan süreçte bölünen yalnızca uygar milliyetçi güçler olmadı. TUDEH Partisi'nde de kırılmalar yaşandı. Partiden kopan gençlik örgütünden silahlı mücadeleye başlayan Halkın Fedailer ve Halkın Mücahitleri örgütleri doğdu. Bu örgütlerin de içinde yer aldığı İran sol hareketi, 1960'lı yıllarda kitlesel etkinlik gösterse de, sol hareketin giderek kitle hareketinden silahlı mücadeleye kaymasıyla toplumsal tabandaki etkisini yitirmiş oldu. Musaddık'ın iktidara gelmesinde de önemli rol oynayan işçi hareketi ise etkinliğini kaybetse de etkisini İslam Devrimi'ne kadar sürdürdü. Hatta devrimi başlatan, rafineri ve petrol işçilerinin grevi olacaktı.

Ak Devrim [değiştir]

Musaddık iktidarının sonundan İslam Devrimi'ne uzanan süreçte büyük önem taşıyan gelişmelerden biri Şah'ın 1962 yılında gündeme getirdiği "Ak Devrim" adını verdiği reform paketidir. Ülkede siyasi istikrarı sağlayan Şah Muhammed Rıza petrol gelirinin de yardımıyla sosyo-ekonomik yapıyı sarsıcı biçimde değiştirmekteydi. Bir yandan istihdam artıp, ücretler yükselirken sanayi toplumuna hızlı geçişin sancıları çok güçlü bir şekilde kendini hissettiriyordu. Köylerinden ayrılan milyonlarca topraksız köylü şehirlerin etrafındaki gecekondu bölgelerinde toplanmaktaydı. Bir yandan yeni üretim biçimlerine bağlı olarak ortaya çıkan bir sanayi

burjuvazisi giderek zenginleşirken yoksul, işsiz ve umutsuz, ekonomik olduğu kadar siyasal olarak da dışlanmış milyonlar da büyük kentlerin dışında öfkeli bir muhalefetin koşullarını oluşturuyordu. 1953'ün şaşkınlığıyla bölünüp gücünü yitiren sol, bu kitlelerle ilişki kuramazken; ulemanın etkinliği giderek artmaktaydı.

Şah'ın modern kapitalizm yolunda ilerlemek için yürürlüğe koymaya çalıştığı reform ise çarşı, ya da bazargan adı verilen ve geleneksel olarak İran'ın siyasal, toplumsal yaşamında büyük önem taşıyan küçük ve orta sınıf esnafın, toprak sahiplerinin ve ulemanın tepkisini çekti. Toprak reformu, seçim reformu ve kadınlara oy hakkının tanınması, devlet işletmelerinin hisselerinin belirli oranda satılması gibi düzenlemeleri içeren Ak Devrim böylelikle tarıma dayalı ekonomiyi devre dışı bırakıp, toprak sahiplerini sanayi yatırımlarına yönelterek sağlam bir kapitalist ekonomik yapı kurmayı hedefliyordu. Ayrıca Şah'ın ulus inşa süreci için bir engel olarak gördüğü çarşı da bu şekilde tasfiye edilebilecekti. Yine bu hedef doğrultusunda eğitim, sağlık gibi alanlarda çeşitli düzenlemeler öngörülmekteydi. Bunun dış politikadaki yansımaları da İran'ın giderek bölgede ABD'nin jandarması rolüne soyunması şeklinde gerçekleşti. 1970'lerde petrol fiyatlarının aşırı artmasıyla bir yandan içerideki modernleşme hamlesini ve bir sanayi atılımını finanse eden İran, bir yandan da satın aldığı gelişmiş silahlarla askeri güç haline gelerek Basra Körfezi'ndeki askeri varlığını fiilen pekiştiriyordu.

Söz konusu reformların tehdit ettiği sınıflar ve kadınların oy hakkı başta olmak üzere bazı yeniliklere karşı çıkan ulemanın kurduğu ittifak, mutsuz yoksul kitlelerin öfkesiyle birleşerek Devrim'e ulaşan süreçte geri dönülmesi zor bir dönemecin aşılmasına neden oldu. Seçim reformuna ulemanın tepki göstermesiyle başlayan olaylar sonucunda pek çok kişi öldü. Bu olaylar sırasında, 1979 Devrimi'nin manevi önderi haline gelecek din adamı Ayetullah Humeyni de siyasal bir önder olarak sivrilmekteydi. Humeyni olaylardan sorumlu tutularak tutuklandı, 18 ay hapiste tutuldu. 1964'te bırakılmasından sonra Humeyni ABD hükümetini açıkça eleştirdi. Şah General Hasan Pakravan'ın yönlendirmesiyle Humeyni'yi sürgüne yolladı. Humeyni önce Türkiye'ye, sonra Irak'a, en sonunda ise Fransa'ya gitti. Sürgünde Şah'ı eleştirmeye devam etti.

İslam Devrimi ve sonrası [değiştir]

İran Devrimi, aynı zamanda İslam Devrimi [52][53][54]olarak da bilinir, Ocak 1978'de Şah karşıtı ilk büyük halk gösterileri ile başladı.[55]Grevler ve gösteriler ülkeyi ve ekonomiyi felç ettikten sonra Şah Şubat 1979'da ülkeden kaçtı ve büyük bir halk kitlesinin karşılamasıyla Ayetullah Humeyni İran'a geri döndü.[56] Pehlevi Hanedanı 11 Şubat'ta İran ordusu, gerillalar ve militanlar sokak savaşlarında Şah'a bağlı silahlı gruplara karşı üstünlük sağlayınca kendini "tarafsız" ilan etmesiyle tamamen çöktü. 1 Nisan 1979'da İran resmen İslami Cumhuriyet oldu.[57][58] Aralık 1979'da ülke teokratik bir Anayasa'yı ve Humeyni'nin ülkenin Dini Lider i olmasını onayladı.

Genel af çıkarıldı, belirli bir süre, düzenleme için müzik ve gazete yasağı konuldu. Beni Sadr cumhurbaşkanı oldu.

Devrimin hızı ve gerçekleşmesi dünyada bir çok kişide şaşkınlık yarattı,[59] çünkü ciddi olarak ne askeri bir karşı koyuş, ne mali bir kriz ne de bir karşı ayaklanma yaşandı.[60] Hem milliyetçi hem de Marksist muhalif gruplar İslami gelenekçilerle birlikte Şah'a karşı mücadele etmelerine rağmen onbinlercesi Ayetullah Humeyni yönetiminde İslam Cumhuriyeti ile sonuçlanan devrim sonrasında İslami rejim tarafından idam edildi. (Bakınız... 1988 senesi İran siyasi suçlu idamları ve Tudeh) [61]

2000 yılında Ayetullah Montazeri, yani Humeyni'nin sağ kolu, yayınladığı Hatırlar adlı kitabında, "1988 yılında 30,000 siyasi tutuklunun Humeyninin emriyle idam edildiği"[62]ni yazıyordu.

İran-İrak savaşı [değiştir]

Donald Rumsfeld 19-20 Aralık 1983'te Saddam Hüseyin ile görüştü. Rumsfeld 24 Mart 1983 tarihinde yeniden ziyaret etti. Aynı tarihte BM Irak'ın İran'lı askerler dönük olarak Hardal gazı ve kimyasal Tabun silahı kullandığını açıkladı.The New York Times Bağdat 29 Mart 1984; "Amerikalı diplomatlar Irak ve ABD ilişkileri açısından memnun olduklarını ifade ediyor ve her anlamda normal diplomatik bağların oluşturulduğunu düşünüyor"[63]İran'ın ABD ile ilişkileri devrim sırasında hızla kötüleşti. 4 Kasım 1979'da bir grup İranlı öğrenci, ABD büyükelçiliğinin "casus yuvası" olduğunu iddia ederek elçilik personelini rehin aldı.[64] Elçilik personelini 1953'te Muhammed Musaddık'a düzenlenen komplo gibi devrim hükümetine karşı halkı ayaklandırmaya çalışmakla suçladılar. Öğrenci liderleri Humeyni'den izin almadan elçiliği basmalarına rağmen Humeyni olayın başarıya ulaşması üzerine onları destekledi.[65]İlk birkaç ay içinde kadın ve Afro Amerikalı rehineler salıverilse de,[65] kalan elli iki rehine 444 gün bırakılmadı.

Öğrenciler rehineler karşılığı Şah'ın verilmesini istedi ancak 1980 yazında Şah'ın ölümü üzerine rehinelerin casusluk suçundan yargılanması talebi gündeme geldi. Jimmy Carter yönetimin müzakere çabaları veya Operasyon Kartal Pençesi kurtarma harekâtı başarıya ulaşamadı. Ancak 19 Ocak 1981 tarihinde Cezayir Bidirisi'ne istinaden rehinler bırakıldı.

İrak lideri Saddam Hüseyin kendisinin İran Devrimi'nin başlangıç aşamasında algıladığı dağınıklaktan ve İran'daki yönetimin Batılı hükümetler nezdinde itibar görmeyişinden üstünlük sağlamaya karar verdi. Devrim sırasında İran'ın güçlü ordusu dağıtılmıştı. Saddam Şah zamanından beri Irak'ın üzerinde hak iddia ettiği bölgelei ele geçirerek Irak'ın Basra Körfezine

açılımını genişletme arzusu taşıyordu. Irak için en çok önem taşıyan Huzistan yalnızca Arap nüfusu açısından değil zengin petrol yatakları açısından da değerliydi. Aynı zamanda Ebu Musa ve Büyük ve Küçük Tunbs adaları da hedef haline gelmişti. Bu düşünceler içinde Hüseyin İran'a ani bir saldırı yapmayı ve başkent Tahran'a üç gün içinde ulaşmayı öngören bir plan yapmıştı. 22 Eylül 1980'de Irak ordusu savaşı başlatacak şekilde Huzistan'a girdi. Saldırı devrimci İran tarafından tamamen şaşkınlıkla karşılandı.

Saddam Hüseyin'in kuvvetleri 1982'ye kadar çeşitli ilerlemelerde bulunsa da İran kuvvetleri Irak kuvvetlerini tekrar Irak'a geri çekilmek zorunda bıraktı. Humeyni Irak'ın batı kısmında çoğunlukta olan Şii Arapların yer aldığı kesimde İslami devrimine taraftar bulmaya çalıştı. Savaş 1982'den sonra altı yıl daha devam etti. Humeyni'nin kendi ifadesi ile "bir tas dolusu zehri" içerek BM'in barış antlaşmasını kabul etmesiyle de savaş sona erdi. On binlerce İranlı sivil ve asker Irak kimyasal silah kullandığı için öldü. Irak'a silah satan ülkeler; Mısır, Basra Körfezi'nin Arap ülkeleri, Sovyetler Birliği ve Varşova Paktı ülkeleri, (1983'ten itibaren) ABD, Fransa, İngiltere, Almanya, Brezilya ve (aynı zamanda İran'a silah satan) Çin. İran sekiz yıl içinde kimyasal silahlardan dolayı 100,000'den fazla kurban verdi.insanlar mutluydu[66]İran'ın toplam yaralısının 500,000 ile 1,000,000 arasında olduğu tahmin ediliyor. Tüm uluslar arası ajanslar savaş sırasında Saddam'ın İran'ın insan dalgası hücumları karşısında kimyasal silah kullandığını doğrularken İran'ın hiç kimyasal silah kullanmadığını teyit etmişlerdir.[67][68][69]

Hükümet ve siyaset [değiştir]

Ana maddeler: İran'da Siyaset ve İktidar, İran'ın Dış İlişkileri, İran Dini Lideri, ve İran Devlet Başkanı

Ana maddeler: İran Meclisi, Anayasa Koruma Konseyi, ve Dini Lider Danışma ve Çözüm Konseyi

Daha çok bilgi için: İran Yargı Sistemi, Danışmanlar Konseyi ve İran şehir ve köy konseyleri

İran'ın politik kurumlarının işleyiş şeması.İslam Cumhuriyetinin politik sistemi 1979 İran Anayasasına dayanmaktadır. Sistem girift bir şekilde birbirine bağlı çeşitli yönetim yapılarını kapsamaktadır.

Dini lider [değiştir]

İran dini lideri İran İslam Cumhuriyeti'nin genel politikalarının tanımlanmasından ve denetiminden sorumludur. [70]Dini lider, silahlı kuvvetlerin Başkomutanıdır, askeri istihbaratı ve güvenlik operasyonlarını kontrol eder ve savaş açmada veya barış kabul etmede tek yetkilidir.[70] Yargının, devlet radyo ve televizyonunun, emniyet genel müdürlüğünün, silahlı kuvvetlerin baş yöneticileri ve 12 üyeli Anayasa Koruma Konseyi'nin 6 üyesi Dini Lider şehmuz tarafından atanır.[70]

Danışmanlar konseyi [değiştir]

Danışmanlar Konseyi liyakat ve sahip olunan itibara bağlı olarak İran dini liderini seçer ve görevinden alır.[71] Danışmanlar Konseyi Dini Lider'e yasal görevleri konusunda danışmanlık yapmakla sorumludur. Danışmanlar Konseyi, yılda bir kez toplanır, sekiz yıllığına genel oy ile seçilen 86 "yetenekli ve eğitilmiş" hukukçudan oluşur. Devlet Başkanlığı ve meclis seçimlerinde olduğu gibi Anayasa Koruma Konseyi adayların yeterliliğini belirler.[72] Konsey Dini Lideri seçer ve Dini Lider'i her zaman görevden alma konusunda anayasadan kaynaklanan yetkisi vardır.[72]Bütün toplantıları ve belgeleri çok gizlidir ve Konsey'in Dini Lider'in kararlarının herhangi bir tanesiyle çelişen bir kararı bilinmemektedir.[72]

İran Devlet Başkanı [değiştir]

Mahmut Ahmedinejadın 2. kez cumhur başkanlığı seçimlerinde zaferini ilan etmesi üzerine Tahran'daki prtotestoların 5. günü 17.06.2009 çeşitli kaynaklarda sayı farklı anlatılsa da sayının 3milyon kişinin üzerinde olduğuna ortak bir kanaata varılmış uluslararası af örgütü öldürülen protestocuların sayısını 76 kişi olarak açıklamış ancak hükümet asla bu sayıyı kabul etmemiştir.[73]Anayasa İran Devlet Başkanını Dini Lider'den sonraki en yüksek devlet otoritesi olarak tanımlar.[70][74] Devlet Başkanı dört yıllığına genel oy ile seçilir ve yeniden yalnızca bir kez daha seçilebilir .[74]Başkan adayları, İslam devriminin ülkelerine bağlılıklarından emin olmak üzere mutlaka Anayasa Koruma Konseyi'nden onay almalıdır.[75]Devlet Başkanı Anayasa'nın uygulanmasından ve her konuda son sözü söyleme yetkisine sahip olan Dini Lider'e bağlı olan konular dışında yönetim yapılarının çalışmasından sorumludur. [70]Devlet Başkanı Bakanlar Kurulunu atar ve onlardan danışmanlık alır, hükümet kararlarını yönlendirir ve yasamanın önüne konacak hükümet politikalarını seçer.[76]Devlet Başkanı'na bağlı olarak sekiz kişilik yardımcı kurulu ve yirmi iki kişiden oluşan ve Meclis tarafından onaylanması gereken bir Bakanlar Kurulu vardır. [77]Birçok başka devlette olan uygulamanın tersine İran'da hükümet orduyu kontrol etmez. Devlet Başkanı İçişleri ve Savunma Bakanı'nı atasa da, Meclis'te bu iki bakanlık için güvenoyu almadan önce Dini Lider'in açık onayını alması bir gelenektir. İran'ın şimdiki Devlet Başkanı Mahmut Ahmedinejad 2005 İran Devlet Başkanlığı seçimlerinde seçilmiştir ve ardından 2009'da yapılan seçimlerde tekrar cumhurbaşkanı olmuştur.[78]

İran Meclisi [değiştir]

2008 yılı itibarıyla İran Meclisi tek meclisli bir yapıdır.[79]İran devrimi öncesinde yasama iki meclisli idi ancak İran Senatosu yeni Anayasa'da kaldırıldı. İran Meclisi dört yıllığına seçilen 290 üyeden oluşmaktadır.[79]Meclis yasama faaliyetini yürütür, uluslar arası antlaşmaları değerlendirir ve ulusal bütçeyi onaylar. [80]Tüm meclis üyeleri ve Meclis'teki tüm yasama çalışmaları Anayasa Koruma Konseyi tarafından onaylanmalıdır.[80][81]

Anayasa Koruma Konseyi [değiştir]

Anayasa Koruma Konseyi altı tanesi Dini Lider tarafından atanan oniki üyeden oluşmaktadır.

Diğerleri İran Yargı'sı tarafından aday gösterilen hukukçular arasından İran Meclisi tarafından seçilmektedir.[82][74]Konsey anayasayı yorumlar ve Meclis kararlarını iptal edebilir. Eğer bir yasa anayasa veya Şeriat ile uyumlu değilse Meclis'e düzeltilmesi için tekrar geri gönderilmektedir.[74]Çelişkili gibi görünse de Konsey İran Anayasası'na dayanarak parlamento üyelerini veto etmiştir.

Dini Lider Danışma ve Çözüm Konseyi [değiştir]

Dini Lider Danışma ve Çözüm Konseyi Meclis ve Anayasa Koruma Konseyi arasındaki anlaşmazlıklarda çözüm bulma yetkisine sahiptir ve Dini Lider'i ülkedeki en güçlü yönetim yapısı yapacak biçimde ona danışmanlık görevi sunar.[83]

Yargı Sistemi [değiştir]

Yeşil protestocuların Mahmut Ahmedinejad aleyhine yürüyüşü;Azadi(Özgürlük) Kulesi (Meydanı), Tahran, 15 Haziran 2009.3rd Day - The Green Protest Rally.jpg Dini Lider, sırayla Üst Mahkeme ve Başsavcı'yı atayan Yargı Sistemi Başkanı atar. [72] Sulh ve ceza konuları ile ilgilenen mahkemeleri de içine alan çeşitli tipte mahkemeler ve ulusal güvenlik gibi önemli güvenlik konularına bakan "devrim mahkemeleri" de vardır. Devrim mahkemelerinin kararları kesindir ve temyiz edilemez.[72]Özel Din Adamları Yargılama Mahkemesi, dinle ilgili konulara baktığı gibi, din adamları tarafından işlendiği öne sürülen suçlara bakar. Normal yargı işleyişinin dışında çalışır ve yalnızca Dini Lider'e karşı sorumludur. Mahkemelerinin kararları kesindir ve temyiz edilemez.[72]

Şehir ve Köy Meclisleri [değiştir]

İran Şehir ve Köy Meclisleri'ne aday olanlar halkoyu ile dört yıllığına seçilirler. İran Anayasası'nın 7. maddesine göre Meclis ile beraber bu yerel meclisler "devletin karar alma ve yürütme organı"dır. Bu madde 1999'da ilk yerel seçimler yapılanı kadar uygulanmadı. Meclislerin başkanların seçimi, belediye çalışmalarına danışmanlık yapılması, kendi bölgelerinin toplumsal, kültürel, eğitim, sağlık, ekonomik ve refah gereksinimlerini karşılayacak çalışmaların gerçekleştirilmesi ve toplumsal, ekonomik, yapısal, kültürel, eğitim ve diğer refah konularının hayata geçirilmesinde ulusal paydanın planlanması ve düzenlenmesi gibi görevleri vardır.

Ekonomi [değiştir]

Ana madde: İran Ekonomisi

Daha çok bilgi için: N-11, İran Merkez Bankası, Tahran Borsası, İran'da ulaştırma, İran'da iletişim, İran'da inşaat ve Ekonomik İşbirliği Örgütü

İran ekonomisi planlı ekonomi, petrol ve diğer büyük sektörlerde devlet işletmeciliği, köy tarımı ve küçük ölçekli özel işletme ve hizmet yatırımlarının bir karışımıdır. [84] Ekonomik altyapısı son yirmi yıl içinde düzenli bir oranda gelişmektedir ancak enflasyon ve işsizlikten etkilenmektedir.[85]21.yüzyılın başında hizmet sektörü GSMH'da en büyük yüzdeye sahip oldu; hizmet sektörünü madencilik ve imalat ve tarım izledi. 2006'da yaklaşık olarak hükümet bütçesinin %45'i petrol ve doğal gaz ödemelerinden ve %31'i vergi ve harçlardan geldi. 2000–2004 arasında hükümet harcamaları yıllık %14'lük bir enflasyon oluşturdu. İran 70 milyar \$'lık döviz rezervinin %80'ini ham petrol ihracatından elde etmiştir.[86]2007'de GSMH'nın 206 milyar \$ (satınalma gücü paritesi açısından ise 852 milyar \$) veya kişi başına düşen milli gelir açısından \$3,160 (satınalma gücü paritesi açısından ise 12,300 \$).[2]İran'ın resmi olarak yıllık büyüme oranı ise % 6.[87]Bu veriler ve çok çeşitli olan ancak küçük ölçekli sanayi yapısı nedeniyle, BM İran'ın ekonomisini yarı-gelişmiş kabul etmektedir.[88]

Tahran Pehlevi döneminde modernleştirilmiş ilk şehirlerden biridir. Tahran'da gökdelenler Mayıs 2007Hizmet sektörü GSYİH içindeki payı açısından en uzun süreli büyümeyi göstermiş olsa da sektör dengeli değildir. Üretim serbestliği ve ambalajlama ve pazarlamanın yeni ihracat pazarlarının gelişimini desteklemesi ile beraber devlet yatırımı tarım üretimi artırdı. Ülke çapında son yıllarda birçok barajın yapılması ile büyük ölçekli sulama ve ihracat amaçlı üretilen hurma, çiçek ve fıstık gibi tarım ürünleri 1990'lar sonrasında sektörler arasında en hızlı ekonomik büyümeyi sağladı. İran'ın büyük ticari ilişkileri olan ülkeler Çin, Almanya, Güney Kore, Fransa, Japonya, Rusya ve İtalya'dır.

%1.8'e yakın bir oranda istihdam sağlayan turizm sektörünün önümüzdeki 5 yıl içinde istihdam açısından % 10'luk bir oranı yakalaması bekleniyor.[89] 2004 yılında 1.659.000 yabancı turist İran'ı ziyaret etmiştir; turistlerin çoğunluğu Orta Asya cumhuriyetleri de dâhil olmak üzere Asya ülkelerinden gelirken çok küçük bir kısmı Avrupa Birliği ve Kuzey Amerika ülkelerinden gelmiştir.2000'li yılların başında sanayi hala altyapı, iletişim, denetleyici normlar ve yetişmiş personel konularında ciddi sorunlar yaşamaktadır.[90]İran turizm geliri açısından dünyada 89. sıradadır ancak aynı zamanda dünyadaki en turistik ilk on ülke arasındadır.[91] Yetersiz tanıtım, dengesiz bölge şartları, dünyadaki olumsuz imaj, turizm sektöründe etkili planlama yetersizliği turizmde büyümeyi engellemiştir.

1990'ların sonlarından itibaren İran, Suriye, Hindistan, Venezuela ve Güney Afrika gibi gelişmekte olan ülkelerle ekonomik işbirliğini geliştirdi. İran, Türkiye ve Pakistan ile ticaret ilişkilerini de geliştirmekte ve Ekonomik İşbirliği Örgütü adı verilen kurum aracılığıyla Batı ve Orta Asya'da ortak bir pazar oluşturma hedefini diğer ülkelerle paylaşmaktadır. İran, ithalat

üzerinde daha çok azaltılmış sınırlamalar/vergiler ve Çarbahar, Keşim ve Kiş adaları serbest ticaret bölgeleri gibi yatırım için uygun bir iklim yaratarak milyarlarca dolar yabancı yatırım çekmeyi planlamaktadır.

Şimdiki hükümet daha önceki hükümetin pazar reform planlarını takip etmeye devam etmekte ve İran'ın petrole dayalı ekonomisini çeşitlendirmeye çalışacağını ifade etmektedir. Bunu devlet yatırımlarını otomotiv, imalat, uzay sanayileri, tüketici elektroniği, petrokimya ve nükleer teknoloji gibi alanlara yaparak gerçekleştirmeye çalışıyor. İran biyoteknoloji, nanoteknoloji ve ilaç sanayilerinde de açılımlar yapmaktadır.[92] Güçlü petrol pazarı 1996'dan beri İran üstündeki finansal baskıların hafiflemesine neden oldu ve Tahran'ın borç servisinin ödemelerini yapmasını sağladı. İran'ın bütçe açıkları her zaman kronik bir sorun olmuştur; özellikle geniş ölçekli devlet sübvansiyonları; indirimli yiyecek sağlanması ve özellikle benzin satışı; tek başına enerji sektörüne maliyeti 2008 için 84 milyar dolardır. [93][94]

Tarım, İran'ın geleneksel faaliyetlerinden biridir. Daha Antik dönemde yerleşik düzene geçilmiş olan ülkede doğudan gelen göçebe boylarla yaşanan gerilim ülke tarihinde belirleyici olmuştur. Bugün bile ülkede hâlâ önemli bir nüfusa sahip olan göçebe topluluklar bir sorun kaynağı olarak görülür. Ülkede tarım vadi tabanlarında, plato eteklerindeki vahalarda ve nemli alçak basınç hareketlerine açık yağış alan bölgelerde yapılır. Başlıca tarım ürünleri şekerpancarı, şeker kamışı, pamuk, tütün, pirinç, çay ve tahıllardır; fakat pirinç dışındaki ürünler ihtiyacı karşılamaktan uzaktır.

Hayvancılık da İran'ın önemli ekonomik faaliyetlerinden biridir. Göçebe yaşantısını sürdüren pek çok topluluk geçimini küçük ve büyükbaş hayvan yetiştiriciliğiyle sağlar. İpekböceği ve Hazar kıyısında dünyanın en kaliteli havyarlarının elde edilmesini sağlayan mersin balığı da ülke ekonomisi için önemli hayvanlardan sayılabilir. Zanaatkârlık tarih boyunca İran için önemli olmuştur. Gerek hayvancılık ve ipek üretimine bağlı olarak gelişen halıcılık, gerekse ülkenin geleneksel sanatları sayılabilecek süslemecilik ve tezhip gibi sanatlara bağlı olarak gelişen bakır işlemeciliği, çanak çömlek yapımı gibi el sanatları İran'ın dünyada tanınmasına neden olmuş faaliyetlerdendir. Bunlarla da bağlantılı olarak, küçük ticaret, esnafılık, daha sonra da göreceğimiz gibi, ülkenin sosyo-politik yapısına etki edecek derecede önemli olagelmıştır.

Bütün bu geleneksel faaliyetlere karşın, günümüzde ülkenin ekonomik kaderini tayin eden, nispeten yeni bir ürün olan petrol ve doğalgazdır. Petrol İran için öylesine önemli bir üründür ki; ülkenin son yüz yıllık tarihinin belirlenmesi, modernleşmesi ve sanayileşmesi hep petrole dayalı olarak gerçekleşmiştir. 1908'den beri işletilmekte olan petrolün tamamına yakın güneybatıdaki Huzistan bölgesinden ve Zağros Dağları ile Basra Körfezi kıyıları arasında kalan şeritten çıkarılır. İç bölgelerdeki nispeten zayıf ya da işletilmesi güç petrol yatakları ise doğalgaz

bakımından zengindir. Dünya petrol rezervlerinin % 10'unun, doğalgaz rezervlerinin ise % 20'sinin İran'da olduğu tahmin edilmektedir. İran-İrak Savaşı öncesinde yıllık 300 milyon tona kadar çıkan savaş döneminde 50-60 milyon tona düşen petrol üretimi bugün hâlâ 200 milyon tonun altındadır. Ülkenin en önemli sanayi işkolu petrole bağlı olarak gelişen petro-kimya sektörüdür. Rafineriler dışında petrol ve doğalgaz boru hatları da petrolün işlenmesi ve iletilmesi açısından önem taşımaktadır. Ayrıca başta demiryolu ve karayolu olmak üzere pek çok altyapı olanağının ve diğer sanayi alanlarının geliştirilmesi de özellikle 1970'li yıllarda elde edilen petrol gelirleri sayesinde gerçekleştirilmiştir.

İran ekonomisi, merkezi planlamanın, devletin ve bazı büyük şirketlerin yönetiminde olan petrol sanayisinin, küçük çapta özel ticaretin ve tarımın karışımından oluşmaktadır. İran ekonomik altyapısı son 20 yılda sürekli bir büyüme göstermese de ; ekonomi , enflasyon ve işsizlikten olumsuz etkilenmeyi sürdürmüştür. 20.YY'nin başlarında hizmet sektörü GSYİH'nin en büyük dilimini oluşturmaya başlamış, hizmet sektörünü sanayi ve tarım sektörleri takip etmiştir. Devlet bütçe gelirlerinin yaklaşık %45'i petrol ve doğal gaz gelirlerinden, %31'i ise vergilerden elde edilmektedir. 2000-2004 yılları arasında, bütçe harcamalarına yıllık %14'lük bir enflasyon oranı eşlik etmiştir. 2006 yılında İran'ın nominal GSYİH'i 195.5 milyar \$ ve kişi başına düşen milli gelir 2440\$ olarak hesaplanmıştır. Tüm bu rakamlar ve İran'ın çeşitli ama küçük çapta sanayisi gözönüne alındığında, Birleşmiş Milletler İran ekonomisini yarı-gelişmiş olarak sınıflandırmıştır.

Hizmet sektörü, GSYİH'deki payı açısından uzun vadede en hızlı artışı göstermesine karşın, inişli çıkışlı bir grafik sergilemektedir. Devlet yatırımları, üretimin serbestleştirilmesi ve yeni dışsatım(ihracat) pazarlarının bulunması ile birlikte tarımda patlama yaratmıştır. Ülke çapında inşa edilen birçok baraj sayesinde, büyük ölçekte sulama projeleri hayata geçirilmiş, ihracata ve sanayiye yönelik tarım geliştirilmiş ve böylece 90'lı yıllarda İran'daki başka hiçbir sektörün elde edemediği bir büyümeye elde edilmiştir. Her ne kadar 1998-2001 yılları arasında art arda yaşanan aşırı kurak yıllar tarımsal çıktıyı olumsuz yönde etkilese de, tarımsal işgücünün önemli bir yüzdesini elinde tutmaktadır.

İran'ın başlıca ticaret yaptığı ülkeler Çin, Almanya, Güney Kore, Fransa, Japonya, İtalya ve Rusya'dır. İran, 90'ların sonundan beri Suriye, Hindistan, Küba, Venezuela ve Güney Afrika gibi ülkelerle yaptığı ekonomik işbirliğini de geliştirmektedir.

Enerji [değiştir]

Ana maddeler: İran'da Enerji , İran Petrol Bakanlığı, İran Petrol Borsası, ve İran Nükleer Programı

İran doğalgaz rezervi açısından dünyada ikinci ve petrol rezervi açısından dünyada üçüncü durumdadır.[95] 2005'te, kaçakçılık ve yetersiz ülke içi kullanım nedeniyle İran petrol ithalatına 4

milyar \$ harcamıştır.[96] 2005'te petrol endüstrisi günde ortalama 4 milyon varil üretime ulaşmıştır;1974'te ise günde ortalama 6 milyon varil üretim yapıyordu. 2000'li yılların başında endüstri altyapısı teknolojik yetersizlikten dolayı çok zayıflamıştı. 2005'te çok az sayıda araştırma kuyu açıldı.

2004'te, İran'ın doğal gaz rezervinin büyük bir kısmı henüz kullanıma açılmamış durumdaydı. Yeni hidroelektrik istasyonlarının eklenmesi ve klasik kömür ve petrol ile çalışan istasyonlarının hatlara bağlanmasıyla ülke kapasitesi 33,000 megavata yükselmiştir. Bu miktarın %75'i doğal gaz, %18'i petrole ve %7'si hidroelektrik enerjiye dayanmaktadır. 2004'te İran ilk rüzgar enerji ve jeotermal santrallerini açtı; ilk termal güneş santralini da 2009'da kullanıma açmaya hazırlanıyor.

Nüfus artışı ve yoğun endüstrileşme elektrik ihtiyacının yılda %8 oranında artmasına neden olmuştur. Hükümet, 2010 itibarıyla 53,000 megavatlık kapasite hedefine ulaşmak için yeni gaz ile çalışan enerji santralleri etkin hale getirmeyi, hidroelektrik santraller eklemeyi ve nükleer enerji santralleri kurmayı planlamaktadır. İran'ın Buşehir'deki ilk nükleer enerji santrali 2007 yılı itibarıyla henüz faaliyete geçmemişti.[90]

Kültür [değiştir]

Ana madde: İran Kültürü

Daha çok bilgi için: İran Medyası ve İran Sineması

Daha çok bilgi için: Parsim

Kelile ve Dimme eserinin 1429 tarihli Farsça yazımının bir sayfasıİran kültürü İslam öncesi ve İslami kültürün bir karışımıdır. Büyük olasılıkla Orta Asya ve Andronovo kültüründen kaynaklanan İran kültürü, MÖ 2000'lerdeki İran bölgesi kültürünün mirasçısı olarak büyük oranda kabul edilmektedir. İkinci bin yıl sırasında entelektüellerin ve dinin ve daha önce de halkın dili olarak Farsça ile beraber İran kültürü uzun bir süre Ortadoğu ve Orta Asya'nın baskın kültürü olmuştur. İran kültürünün görece olarak Çin, Hint ve Roma medeniyetlerini etkilemesi açısından Sasani İmparatorluğu İran'da önemli ve etkili bir dönem oluşturmuştur,[97] ve aynı şekilde batı Avrupa ve Afrika'yı da etkilemiştir. [98]Bu etki hem Avrupa hem de Asya ortaçağ sanatında önemli bir rol oynamıştır. [99]Bu etki İslam dünyasına da taşınmıştır. Daha sonraları İslami öğrenimin filolojisi, edebiyatı, hukuku, felsefesi, tıbbı, Mimarisi ve bilimi İslam dünyasına Sasani İmparatorluğu'ndan aktarılan yapılardan oluşuyordu.

İran'ın İslamlaşmasından sonra İslami töreler İran kültürüne girdi. Bunlardan en önemlisi Muharrem ayında yapılanlardır. Her yıl Aşure Günü İran'da, Ermeniler ve Zerdüşçüler dahil İranlıların büyük bir çoğunluğu Kerbela Savaşı'nda şehit olanları anma törenlerine katılır.

Modern İran'da günlük yaşam Şiilik anlayışına göre düzenlenmiştir ve ülkenin sanat, edebiyat ve mimarisi İran'ın derin ulusal geleneğini ve edebi kültürünü daimi bir hatırlatıcısı durumundadır. [100] [101] İran'ın Yılbaşısı (Nevruz) İran'da baharın gelişini kutlamak için 21 Mart tarihinde kutlanan eski çağlardan kalma bir gelenektir. Bu tarih aynı zamanda Afganistan, Azerbaycan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan, Kazakistan, Gürcistan ve Ermenistan'da da kutlanmaktadır. Irak ve Türkiye'deki Kürtler tarafından da kutlanmaktadır. [102] 2004 yılında Nevruz UNESCO tarafından İnsanlığın Sözlü ve Manevi Mirası listesinde gösterildi.[103]

İran sineması modern İran'da gelişmiştir ve birçok İranlı yönetmen dünya çapında yaptıkları çalışmalarla tanınmıştır. İran filmleri son yirmi beş yıl içinde üç yüzden fazla ödül kazanmıştır. En çok tanınan yönetmen Abbas Kiyarüstemi'dir. İran medyası özel ve kamu işletmeciliğinin bir karışımıdır ancak kitaplar ve filmler yayınlanmadan önce Kültür ve İslami Rehberlik Bakanlığı tarafından mutlaka onaylanmalıdır. Onay almayan filmler genellikle devlet sansürüne uğramıştır.

İnternet İran gençliği arasında inanılmaz oranda yayılmış durumdadır. İran bugün dünyada dördüncü büyük blogger sayısına sahip ülke durumundadır.[104]

Birçok İrani dil İran kökenlidir, Farsça bunların arasında en yoğun kullanılanıdır. Farsça Aryan veya Hint-Avrupa dillerinin Hint-İran dilleri dalına ait bir dildir. Eski Farsça'ya ait en eski kayıtlar Ahemeniş İmparatorluğuna kadar gitmektedir[105] ve Eski Farsça örnekleri günümüzde İran, Irak, Türkiye ve Mısır'da bulunmaktadır. Sekizinci yüzyılın sonlarında Farsça çok fazla Arapçalaştırılmıştı ve Arapça'ya benzetilerek yazılıyordu. Bu Farsça'nın yeniden canlandırılmasını savunan bir harekete neden oldu. Bu uyanışın en önemli sonuçlarından birisi Firdevsi'nin yazdığı Şehname oldu. İran'ın milli destanı sayılan bu eser özgün bir Farsça ile yazılmıştır.

İran Yahudileri ile ilgili bilgi için Parsim maddesine bknz.

Dil ve edebiyat [değiştir]

Ana maddeler: Farsça, Farsça tarihi, ve Farsça edebiyat

Daha çok bilgi için: İran müziği ve İran minyatürü

İran Anayasası'nın 15.maddesi şöyle der: "İran'ın resmi dili... Farsçadır... ve Farsçaya ek olarak yerel ve aşiret dillerinin basında ve kitle iletişim araçlarında ve okullarda çocukların edebiyatlarını öğrenmeleri için okullarda öğretilmesine izin verilmiştir."

Farsça İran'da lingua franca görevi görmektedir ve yayınların ve basılan eserlerin çoğu bu dildedir. Farsça'dan hariç olarak İran'da kullanılan görece yaygın olan diğer Azerice, Kürtçe ve

hatta izafi olarak çok yaygın olmayan Arapça ve Ermenice dillerinde de yapılan birçok yayın ve basılan eser vardır.

Birçok İrani dil İran kökenlidir, Farsça bunların arasında en yoğun kullanılanıdır. Farsça Aryan veya Hint-Avrupa dillerinin Hint-İran dilleri dalına ait bir dildir. Eski Farsça'ya ait en eski kayıtlar Ahemeniş İmparatorluğuna kadar gitmektedir[105] ve Eski Farsça örnekleri günümüzde İran, Irak, Türkiye ve Mısır'da bulunmaktadır. Sekizinci yüzyılın sonlarında Farsça çok fazla Arapçalaştırılmıştı ve Arapça'ya benzetilerek yazılıyordu. Bu Farsça'nın yeniden canlandırılmasını savunan bir harekete neden oldu. Bu uyanışın en önemli sonuçlarından birisi Firdevsi'nin yazdığı Şehname oldu (Farsça: "Kralların Hikayesi"), İran'ın milli destanı; tamamen özgün Farsça ile yazıldığı söylenmektedir.

(Farsça)

« Otuz yıl çok acı ve zorluk çektim »

(Türkçe) « Otuz yıl çok acı ve zorluk çektim »

« Otuz yıl çok acı ve zorluk çektim »

Farsça ile Aceme hayat ve can verdim »

(Firdevsi)

Farsça Arapça'nın yanı sıra özellikle Anadolu, Orta Asya ve Hindistan'da edebiyat ve bilim dili olarak kullanılmıştır. Şiir İran kültürünün çok önemli bir ögesidir. Şiir İran'da kültürden, bilim ve metafiziğine kadar birçok önemli eserde kullanılmıştır. Mesela İbni Sina'nın tıp makalelerinin yaklaşık yarısının nazım yazıldığı bilinmektedir.

İran birçok ünlü şair yetiştirmesine rağmen ne yazık ki Ömer Hayyam gibi ancak birkaç isim batılı okurlar tarafından bilinmektedir oysa Hafız Sadi ve gibi isimler çoğu İranlı için çok değerlidir. 1634'ten beri ünlü şairlerin kitapları batı dillerine çevrilmektedir. Fars şiirinin gücünü gösteren, BM'in Uluslar Salonu'nun girişinde yer alan bir şiir örneği aşağıda yer almaktadır:

(Farsça)

« İnsan soyu biridir »

« İnsan soyu biridir »

« İnsan soyu biridir »

(Türkçe) « İnsan soyu biridir »

« İnsanın soyu biridir »

Yaratılırken atılan ortak temeldir

Birimizin acıyı hissetmesi yeterlidir
O acı hepimizindir »
(Sadi (1184-1283))

Sanat [değiştir]
Ana maddeler: İran mimarisi ve İran sanatı

Nakş-ı Cihan Meydanı

İsfahan, 17. yüzyıl resmi Heşt Beheşt Sarayıİran, dünyanın en zengin sanat geleneklerine sahip olan ülkelerden biridir ve bir çok disiplini içine almaktadır; mimari, resim, dokuma, çömlekçilik, Hat sanatı, Metal işleme ve Taş oymacılığı gibi.Halı dokuma Fars kültürünün ve sanatının en özgün dallarından biridir ve kökü antik çağlara kadar uzanmaktadır.

İranlılar mimaride matematik, geometri ve astronomiyi ilk kez kullananlardandı ve kapalı çarşı ve camilerin inşasında sıklıkla görülebileceği gibi büyük kapalı alanların yapımında sıra dışı yetenekleri vardı. Klasik İran mimarisinin ana yapıları cami ve saraydır. İran, çok sayıda sanat evi ve galerisinin yanı sıra dünyadaki en büyük ve değerli mücevher koleksiyonlarına da sahiptir.Dünyadaki en eski tavlâ 60 parçasıyla beraber güneydoğu İran'da bulunmuştur.[106]

İran UNESCO tarafından arkeolojik mimari kalıntıları ve yerler açısından dünyadaki en önemli yerler arasında yedinci sıradadır.[107]UNESCO'nun Dünya Miras Listesi'ndeki on beş mimari eser İran mimarisine aittir ve Halikarnas Mozolesi Dünyanın Yedi Harikasından biri kabul edilse de günümüzde iran yönetimi iran sanat ve arkeolojik mirasının özellikle islam öcesine ait olan kesimine önem vermemekte ve bir çok tarihi miras yıkım tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır.